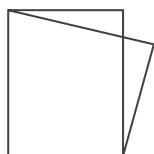

Tillid

- et arbejdsværktøj eller et livsvilkår?

Ole Morsing, lektor,
Afdeling for Filosofi
og Idéhistorie, Aarhus
Universitet
Peter Aaboe
Sørensen,
undervisnings-
adjunkt, Afdeling for
Filosofi og Idéhistorie,
Aarhus Universitet

Artiklens afgørende spørgsmål er, om tillid er et dynamisk værktøj, som kan medvirke til at løse tilværelsens risikable affærer. I så fald er tillid et ord, som kan gå i dialog med eksempelvis samarbejdsevner og kontrol. Men spørgsmålet er, om tillid kan reduceres til en eller anden form for værktøj, eller om tillid simpelthen er et på forhånd givet vilkår. Hvis tillid er et vilkår, kræver det en positiv forståelse af ontologi og/eller religion. For at besvare spørgsmålet har vi valgt nogle eksemplariske opfattelser, som kan belyse spændvidden i forståelsen af tillid. Vores svar tager med John Hattie afsæt i en aktuel fremstilling af, hvordan tillid anvendes i en undervisningspraksis, fordi Hatties forskningsresultater spiller en stor rolle i den uddannelsespolitiske debat i Danmark. Vi fortsætter med Anthony

Giddens som et eksempel på tillid i en sociologisk og psykologisk forståelse, som åbner for det ontologiske. Men Giddens er også valgt, fordi hans tænkning har spillet en væsentlig rolle for den såkaldte "tredje vej" i samfundsudviklingen (jf. Giddens 2012), og som i den politiske virkningshistorie har vist sig ikke at være en ny vej. Derefter redegør vi med K.E. Løgstrup for, hvordan tillid forstås som et ontologisk og religiøst vilkår. Vi vil med Løgstrup plædere for religionens afgørende betydning, når der tales om tillid og konfrontere hans forståelse af tillid med Hatties og Giddens'. Afslutningsvis vil vi med denne indsigt eksplicit vende tilbage til lærerrollen og med Gert Biesta argumentere for et alternativ til Hatties og Giddens' forståelser af tillid.

Alle Hatties undersøgelser og argumenter reduceres til tal-dokumenter, som fordrer, at man har tillid til de bagvedliggende undersøgelser.

Indledende

Det er en meget udbredt opfattelse, at tillid er en betingelse for, at mennesker kan fungere sammen. Kulturelle traditioner har endda ofte taget tillid som en selvfølgelighed, og af den grund har det ikke været diskuteret, hvorfor og hvordan der er tillid. Men i løbet af den sidste halve snes år er tillid blevet et nøgleord i en lang række bøger om ledelse og i andre former for arbejde med mennesker. Også selvtillid er blevet et nøgleord. Den bagvedliggende begrundelse for denne tillidstrend er, at den påståede bærende og ofte uføtalte identitet er under pres og forandring. Det moderne samfundsliv er for det enkelte menneske i dag præget af usikkerhed med mange valgmuligheder. Samfundet er præget af tvivl – og mennesket fortvivler. Det gør livet risikabelt, og det ellers populære udsagn, at "Tillid skaber velfærdsstaten – ikke omvendt", bliver problematisk. Derfor er det måske ikke så underligt, at en moderne krimi som motto kan have den stik modsatte opfattelse: "Tillid er nøglen til forræ-

deri" (Wekre 2011, 9). Tillid er blevet til mistillid, som vi skal beskytte os imod, og som kun naive mennesker tror på kan blive til uforbeholden tillid. Tillid er blevet reduceret til sikkerhed, og derfor har teknologi og systemtænkning gode vækstbetingelser i dag. Af disse grunde tvinges vi næsten refleksagtigt til at forholde os kritisk og undersøgende til spørgsmålet om tillid.

Synlig læring med begrundet tillid – John Hattie

I forlængelse af sit store værk om læring, *Visible Learning* fra 2009 (*Synlig læring*), udgiver John Hattie i 2012 en bog, hvor denne viden er sat i konkret relation til lærerens undervisningspraksis: *Visible Learning for Teachers*. Bogen er med titlen *Synlig læring* – for lærere oversat til dansk, hvor 10. oplag er udgivet i 2015. Heri forholder han sig også udførligt til tillid i forhold til både elever, lærere, ledere og forældre. Eleverne har i læringen brug for at føle, at de "hører til", at der er "et højt niveau af tillid mellem både lærer og elev og

blandt deres kammerater", og de skal føle, at deres arbejde bliver værdsat efter fortjeneste (Hattie 2015, 192). Ikke mindst elevens selvtillid er afgørende, og den kan komme fra eleven selv, læreren, opgaverne eller fra kammerater:

Samlet lyder mantraet: 'Jeg tror, jeg kan ... Jeg tror, jeg kan ... Jeg ved, jeg kan ...' fulgt af: 'Jeg troede, jeg kunne ... Jeg troede, jeg kunne ... Jeg vidste, jeg kunne ...' En sådan selvtillid kan føre til ukuelighed – især når man oplever nederlag (97).

I sådanne situationer har elevens tilpasningsevne en "vis lighed med det at blive vaccineret med et sygdomsfremkaldende patogen, så vi opbygger modstandsdygtighed og på den måde overvinder sygdommen" (97). Også lærerens læringsstrategi fordrer, at der udvikles "en voksende følelse af selvtillid", når han eller hun står over for udfordringer i læringen (164). Og når læreren skal give feedback til eleven på læringen, er det vigtigt, at evalueringens tjekliste ses i elevernes perspektiv og giver en "følelse

af respekt, tillid, optimisme og intentioner om at lære" (218f). Lærernes tillid til eleverne indebærer tillige, "at eleverne ser, at læreren tror på dem – især når de har svært ved at klare opgaverne" (220). Hattie har et konkret forslag til en øvelse for lærere, som munder ud i, at skolens lærere skal diskutere "med lærerkolleger, hvordan niveauerne af tillid kan maksimeres" på skolen (147). Også skoleledere skal sørge for, at der skabes "en atmosfære af tillid og kollegialitet", som muliggør, at "debatteer regelmæssigt kommer til at dreje sig om effekterne på elevernes læring" (239). Både her og i andre sammenhænge er implementeringen afgørende. Det sikres f.eks. ved, at der etableres rutiner til at styre og overvåge præstationer, "ved at skabe tillid til kulturen i de metoder, der kan bruges til at gennemføre missionen" (244). Konkluderende kan det for lærernes vedkommende med Hattie siges, at man som lærer skal indse, at det kriterium for succes, som gælder i sporten og i forretningslivet, også gælder i skolerne. Når "du" skal gøre en forskel i modgang, er det vigtigt, at tilliden er til stede:

Tillid til, at vi kan forandre os, er en magtfuld forudsætning for forandring. Samtidig kan vi blive ofre for overdreven selvtillid – fremgang kan få os til at tro, at vi er bedre, end vi rent faktisk er (Hattie 2015, 197).

Hvad angår forholdet mellem personalet på lærerværelset, er målet at opbygge en "relationel tillid", der defineres som "respekt for hver enkelt persons rolle i læringen" (121, 283, 228). Når relationel tillid er til stede "anerkendes ekspertise, og fejl ikke alene tolereres, men bydes endda velkommen" (122).

Det egentlig afgørende er for Hattie netop en form for relationel tillid på tværs af ledere, lærere, elever og forældre. Der er en styrke ved tillid, som kan ses ved standardiserede tests: "Jo stærkere følelsen af tillid er i et skole-samfund, jo mere fremgang vil skolen opleve" (121). Med henvisning til en stor undersøgelse fremhæves det:

at relationel tillid er et essentielt element i positiv, effektiv skoleledelse, der fokuserer på skoleforbedrende politikker. En sådan tillid er den lim, der holder relationerne sammen i både klasseværelset og lærerværelset (121).

Hattie forbinder også tillid med en række andre ord. Ud over de allerede nævnte steder forbindes tillid med respekt (108), med omsorg og samarbejdsevne (119), optimisme og intentioner om at lære (218, 286), tydelige læringsmål (88) og selvkompetence (79).

Med alle disse eksempler er det påvist, at Hattie formår at synliggøre tillidens betydning i lærings-sammenhæng. Det er et stykke godt håndværk, men hvad de pædagogiske og menneskelige hensigter angår, ser hans bidrag ikke ud til at overskride nogle gode hensigtserklæringer. Et sted problematiserer han således tendensen til, "at der i mange skolesystemer for tiden er en mani med testning og udvikling af stadig mere detaljerede standarder" (102). Problemet er ikke, at han påpeger dette, eller at hans svar på, hvilke læreplaner der er ønskelige, besvares med, at der i stedet burde være "en debat om, hvad der er værd at bevare i vores samfund, og hvad der er værd at vide for at leve det ønskede 'gode liv'" (102). Problemet er derimod, at i stedet for så meget som at antyde, hvad det "gode liv" implicerer, går Hattie direkte

videre til de næste testresultater. Alle Hatties undersøgelser og argumenter reduceres til tal-dokumenter, som fordrer, at man har tillid til de bagvedliggende undersøgelser.

Ontologisk sikkerhed og rene forhold – Anthony Giddens

Anthony Giddens anvender ikke kun tillid som et nødvendigt og praktisk værktøj. Han gør tillid til et grundlæggende fænomen for personlighedens udvikling, som er direkte forbundet med skabelsen af et spædbarns første følelse (Giddens 1996, 11f). Det er en fundamental tillid, som indikerer, at der er en snæver sammenhæng "mellem tillid og personlighedsudvikling" (1996, 31). Giddens betegnelse for denne følelse er "ontologisk sikkerhed". Den ontologiske sikkerhed er menneskets grundlæggende tillidsmekanisme, som giver en følelse af kontinuitet og orden i hverdagens begivenheder. Følelsen af ontologisk sikkerhed kan bære barnet og senere den voksne gennem det risikofyldte liv, fordi tillidsfølelsen skaber stabilitet i forhold til både ens egen identitet og de omgivende sociale handlingsmiljøer (Giddens 1994b, 82f). Denne fundamentale tillid etableres ubevidst og fungerer som en form for "vaccination" og "beskyttende hylster" (1996, 12). På den måde etablerer tilliden forudsætningerne for, at mennesket tillidsfuldt kan engagere sig i livet. Efter Giddens mening er problemet imidlertid, at de moderne sociale systemer i høj grad er blevet "autonome og determineret af deres egne konstituerende forhold" (1996, 14). Nutidens sociale systemer fungerer både uafhængigt af traditionens ydre forhold, som ellers tidligere på forhånd strukturerede og begrænsede åbenheden i forhold til fremtiden, og uafhængigt af de ellers

Tillid – et arbejdsværktøj eller et livsvilkår?

givne indre forhold, som blev udtrykt i religionen (1996, 63f). Prototypen for det personlige livs nye sfærer bliver i stedet for traditionen og religionen "det rene forhold", et forhold hvor alle de på forhånd givne eksterne kriterier er blevet opløst. Det giver problemer, fordi tilliden så ikke længere kan forankres i kriterier uden for forholdet selv (1996, 15f). Man kan ikke engang have tillid til sin egen krop, for genteknologien og forskellige former for medicinsk intervention gør kroppen til et fænomen af valg og muligheder (1996, 17). Da der ikke mere gives på forhånd overleverede vilkår for tilliden, bliver den til "et projekt". Et projekt der vedvarende skal "arbejdes på" af de involverede parter. Det kræver, "at et individ åbner sig for et andet". Derfor er konsekvensen, at tillid skal "vindes, og midlet til dette er en tydelig demonstration af varme og åbenhed" (1994b, 106). I det tilliden ikke mere har noget ydre at støtte sig til, må den ikke kun opstå, men også udvikles på grundlag af intimitet. Tillidsproblematikken flyttes fra det ydre til det indre, og opstår nu ikke mere ud fra samfundet eller religionen, men ud fra et intimt forhold til nogle udvalgte mennesker. Det kan give problemer for menneskets selvidentitet, for selvidentitetens bevægelige natur passer ikke nødvendigvis godt sammen med de krav, det rene forhold stiller. Problemet er, at hvis man har tillid til nogen, tillægges den anden en autonomi, som medfører, at man ikke kan presse den andens aktiviteter ind i en bestemt støbeform, og hermed giver man afkald på at kontrollere situationen. Men der er f.eks. stor sandsynlighed for, at man kan opnå et andet menneskes tillid, hvis man blotlægger noget, man skjuler for andre mennesker, hvorefter denne tillid også vil blive søgt gengældt. Men det rene og

intime forhold er og bliver et problem, fordi der skal opnås en eller anden form for balance mellem autonomi og afhængighed (1994, 138ff). Det afgørende spørgsmål er i denne sammenhæng, hvilken betydning Giddens intime og rene forhold får for tilliden. Helt generelt er svaret, at kriteriet for det rene forholds tillid er "en overdragelse af tiltro til den anden og også til at det fælles bånd kan modstå fremtidige traumer" (Giddens 1994, 138). Spørgsmålet er, om Giddens forståelse af tillid som et rent forhold ikke blot er en problemforskydning fra det ydre til det indre. Det sociale og psykologiske er stadig i fokus, og Giddens fremstiller ikke tillid som et spørgsmål om tro, men snarere som en form for spil mellem mennesker:

Det er mere end blot et spørgsmål om god tro, der jo i sig selv er problematisk nok. At have tillid til den anden er også at gamble om, hvorvidt det enkelte menneske er i stand til virkelig at handle med integritet (1994, 138).

Det kunne se ud, som om Giddens kun tænker på det enkelte menneskes psykologiske indre i en form for kamp og spil med den ydre verden, når han vil beskrive og forstå tillid. Men han er udmærket klar over, at det ville blive til et uløseligt problem at tale om tillid, hvis præmissen var, at vi kun kunne kende til andres følelser og oplevelser ud fra vores egne følelser og oplevelser. Han gør opmærksom på, at disse problemer "undgås af såvel den sene Wittgenstein som af de mere sofistikerede udgaver af eksistentialetisk fænomenologi (...) Intersubjektivitet udspringer ikke af subjektivitet. Det forholder sig omvendt" (1996, 66). Hermed er vi tilbage ved den ontologiske sikkerhed, som skabes af

tilliden til oplevelsen af en stabil ydre verden og en sammenhængende følelse af selvidentitet. Men forståelsen af tilliden til andre overskrider hos Giddens ikke en form for individuel tiltro til andres pålidelighed og integritet. Heller ikke selv om ens tiltro og hermed tillid til andre for Giddens går forud for bevidstheden om disse andre personer selv, og "udgør en generel del af det sociale livs intersubjektive karakter" (1996, 67). Giddens har derfor kun ret i, at alle mennesker ved at "udføre" hverdagslivet besvarer spørgsmålet om væren, og at de gør det "i kraft af de aktiviteter, de er involveret i" (Giddens 1996, 63). Men Giddens hverken stiller eller besvarer spørgsmålet, hvad ontologi nærmere bestemt kan betyde som andet og mere end "en form for væren-i-verden" (1996, 63).

Tillid og skabelse – K.E. Løgstrup

Det er ikke tilfældigt, at Løgstrup i sit mest udbredte værk *Den etiske fordring* fra 1956 begynder sine fænomenologiske undersøgelser med en indkredsning af tillidens betydning. For Løgstrup er tilliden fundamentalt set forankret i og kommer til udtryk i de mellemmenneskelige forhold. Tillid skal derfor ikke forstås individualpsykologisk, f.eks. som en behovstilfredsstillelse, der er nødvendig for det enkelte menneskes egen livsførelse. Det er tværtimod tillidens fælles uomgængelighed, der har Løgstrups interesse, fordi den udtrykker menneskenes forbundethed og forviklethed med hinanden. Pointen er endvidere, at tilliden altid allerede er der:

På forhånd tror vi hinandens ord, på forhånd har vi tillid til hinanden. Det er måske mærkeligt nok, men det hører med til at være menneske. Det ville være livsfjendsk at bære sig anderledes

Men Giddens hverken stiller eller besvarer spørgsmålet, hvad ontologi nærmere bestemt kan betyde **som andet og mere end "en form for væren-i-verden"** (1996, 63).

ad. Vi kunne simpelthen ikke leve, vort liv ville visne, det ville blive forkrøblet, om vi på forhånd mødte hinanden med mistillid, tiltroede den anden at stjæle og lyve, forstille sig og føre os bag lyset (Løgstrup 2010, 17).

Dette medfører selvfølgelig ikke for Løgstrup, at mistilliden ikke findes. Men det betyder, at mistilliden er en privativ, altså negativ forvrænget form af den forudgående tillid. Mistilliden kan kun gøre sig gældende på baggrund af tilliden. Tilliden udtrykker for Løgstrup, at livet er skabt og skænket os som mennesker, og samtidig henviser tilliden mennesker til hinanden. At være menneske er for Løgstrup at være medmenneske, og bevægelsen går derfor ikke fra den ene til den anden, men derimod fra den anden til den ene. Det vil sige, at den, jeg er som den ene, kan på ingen måde tænkes uafhængigt af den anden. I den forstand er vi hinandens verden og skæbne:

Tilliden står ikke til os. Den er givet. Vort liv er nu engang hen over hovedet på os

skabt sådan, at det ikke kan leves på anden måde end ved at det ene menneske i vist eller begæret tillid udleverer sig og giver mer eller mindre af sit liv i det andet menneskes hånd (Løgstrup 2010, 27f).

Vi holder altid et stykke af næstens liv i vor hånd samtidig med, at vi selv bliver holdt i hånden, og det gør vi i kraft af, at livet er os givet, og det fører tilliden med sig. Det er således på baggrund af tilliden som et fundamentaltræk ved selve den menneskelige tilværelses struktur, at Løgstrup intonerer den etiske fordring. Herved forenes fænomenologi og human etik, og fordringen består i til enhver tid at tage vare på den andens liv. I *Den etiske fordring* skriver Løgstrup, at fordringen dybest set fordrer at være overflødig, netop fordi det er en fordring. Hos den senere Løgstrup bliver tillid til en af de "suveræne livsytringer", altså en af de ytringer der bliver til et givet eksistensvilkår i de mellem menneskelige forhold. Eksempler herpå er ud over tillid, talens åbenhed og barmhjertighed. Men det

ændrer ikke på tillidens status, for tilliden er også i *Den etiske fordring* så at sige forudsætningen for talen om den etiske fordring. Det liv, vi som mennesker lever med hinanden, lever vi i kraft af, at det er skabt, at det er os skænket, og denne skænkethed medfører, at vi fundamentalt set lever et liv i glæde og taknemmelighed, fordi vi har modtaget det og ikke selv er ophav til det. Også i den betydning er tilliden altafgørende i *Den etiske fordring*:

Er livet skænket, ikke én gang for alle, men hvert øjeblik, har vi det for at udlevere os til det. Er det en gave, er det givet os for at leves i tillid til det. Og den tillid, som vi på forhånd har til det andet menneske, og som på elementær vis hører vort menneskeliv til, grunder sig da i den tillid til livet selv, der er givet i og med, at det er skænket (Løgstrup 2010, 136).

Forudsætningen for, at tillid i dybere forstand findes, skyldes simpelthen, at livet er skabt og skænket os som mennesker, og som medfører, at mennesker har tillid

til hinanden. Det er således en følge af tilliden til livet selv, at tilliden mellem mennesker kan gøre sig gældende. Med en mere specifik inddragelse af religionen kan der argumenteres yderligere for denne forståelse af tillid. Det gør den sene Løgstrup med sine religionsfilosofiske overvejelser i *Skabelse og tilintetgørelse*. Han stiller her spørgsmålstegn ved den vanlige opfattelse af menneskehedens historie forstået som én lang fremadskridende og uafvendelig rationaliseringsproces, der er funderet i en vedvarende vækst i viden og tilsvarende herredømme over naturen og socialverdenen. Denne udviklingshistorie er mere nuanceret:

Den første rationaliserende åndsmagt i menneskehedens historie er religionen. Med mythos og kult, med ritualer, ceremonier og magi både tolker religionen verden og regulerer den enkeltes hele adfærd. Men netop fordi religionen er en rationaliserende faktor overflødiggør den efterhånden sig selv (Løgstrup 2015, 11).

Det vil sige, at kimformen til rationaliseringsprocessen ligger i religionen, som i kraft af en tiltagende sekularisering medfører teknikkens, videnskabens, økonomiens og politikens fremvækst. Processen har været omstændelig og uafvendelig og "med den epoke som historikerne kalder den nyere tid, er vi kommet til vejs ende: Religionens tid er forbi" (Løgstrup 2015, 11). Religionens tid er forbi, lyder det tilsyneladende ifølge Løgstrup. Men, at religionens tid er forbi er ikke ensbetydende med, at religionen er forbi. Forestillingen om religionens overflødiggørelse er kun blevet til ved "at se bort fra de fænomener, der er for fundamentale til at lade sig forarbejde af vor viden, og til at lade sig

gøre til genstand for vort herredømme" (Løgstrup 2015, 11f). Disse fundamentale fænomener er et indicium på, at livet er skabt, og fører for Løgstrup til en række overvejelser vedrørende forholdet mellem skabelse og tilintetgørelse.

Det er et helt fundamentalt vilkår ved vores tilværelse, at i det øjeblik noget bliver til, bliver det til for at forsvinde og aldrig kommer tilbage igen. I denne forbindelse er det udviklingsgangen i erfaringsdannelsen, der for Løgstrup er altafgørende. Det er nemlig ikke ud fra det værendes forgængelighed, at vi erfarer, at det overhovedet er til:

Det er omvendt, intethed og død ved vi kun af som savn af, hvad der engang var til og bestod og nu ikke mere er til. Livet er ikke til med forlov af døden, væren er ikke til med forlov af intet (Løgstrup 2015, 49f).

I den forstand er liv udskudt død, væren er udskudt tilintetgørelse. Skabelse og intethed kan kun tænkes i forbindelse med og på baggrund af hinanden:

Tanken om intetheden er ligeså mærkelig som tanken om skabelse, og de to tanker kan ikke skilles ad. Tanken om intetheden føres først til ende i og med tanken om, at hvad der er til skabes så længe det er til, med andre ord at der skal en evig magt til at holde det intetheden fra livet, og det for hvert øjeblik det er til (Løgstrup 2015, 75f).

Dette betyder, at så længe noget overhovedet er til, holder Gud det intetheden fra livet, indtil han overgiver det til intetheden. Det liv, som vi lever med os selv og hinanden, lever vi i kraft af, at det er os skænket, og samtidig er livets uudgrundelige gådefuldhed større

end dødens uforklarlighed. Derfor er det i allestedsnærværelsens navn afgørende, at: "tanken om Gud som magten til at være til i alt, hvad der er til findes" (Løgstrup 2015, 77).

Løgstrups tænkning angår tilværelsens bærende fænomener, som er ubetingede (sproget, den afstandsløse sansning, de suveræne livsytringer). Disse fænomener er os skænket, foreligger i deres givethed i kraft af, at de er skabte og dermed unddrager sig vores bemestring og beherskelse. Derfor lægger de for Løgstrup en religiøs tydning nær. Denne religiøse tydning står det os frit for at lade ligge, men pointen er, at den kan netop ikke erstattes af viden og herredømme, fordi disse kun er mulige på baggrund af de forudgivne fænomener:

Epoke viger for epoke. Foretagsomhed og rationalisering bringer til stadighed civilisationen i skred. Hurtigere og hurtigere går det. Men eengangsfænomenerne og eengangsvilkårene forbliver. Al forandring preller af på dem. De er religionens emner. Epoken ser på hvad der veksler. Religionen ser på hvad der bliver (Løgstrup 2015, 12).

På den måde kommer religionen for Løgstrup ind som en radikal anderledes tydning af det givne i vort liv. Og tilliden er som en af de suveræne livsytringer i sin ubetingethed et af de fænomener, der lægger en religiøs tydning nær, og peger på en instans udenfor mennesket selv, "er givet med hvad vi ikke selv er ophavet til" (Løgstrup 2015, 273). Religion angår på denne måde det betydningsfulde og *tillidsvækkende* før i livet, det der allerede er, og i den forstand er det religionsfilosofisk betragtet nærliggende at sige, at religion er tillid!

Hvordan pligten bliver til ansvar eller forpligtelse – Løgstrup eller Giddens?

Løgstrup gør i værket *Etiske begreber og problemer* opmærksom på et bemærkelsesværdigt skifte i forholdet mellem pligt og ansvar. Hvor begrebet pligt som følge af Kants gennemgribende indflydelse blev centralbestemmelsen i det meste af den filosofiske og teologiske etik i det 19. århundrede og i begyndelsen af det 20. århundrede, så erstattes pligten efter 1. verdenskrig med begrebet ansvar. Dette skyldes for Løgstrup at se den dialektiske teologi, jeg-du-filosofien og eksistensfilosofien med disses afdækning af den fundamentale mellem-menneskelige anvisning, hvor vi lever et liv i dyb indbyrdes afhængighed af hinanden.

Med lidt andre ord redegør Giddens på samme måde for denne forandringsproces, idet han påpeger, at den ontologiske sikkerhed, som ellers var bærende via traditionens ydre og religionens indre forhold, undermineres. Hvor Løgstrup taler om, at vi nu lever i dyb indbyrdes afhængighed af hinanden, taler Giddens om, at samfundsudviklingen har medført, at tilliden forskydes til intimitet og et rent forhold. Løgstrup og Giddens er altså enige i deres forståelse af den historiske udvikling, men de er slet ikke enige i, hvilke konsekvenser der skal drages heraf. Løgstrup bevæger sig fra pligt til ansvar, mens Giddens bevæger sig fra traditionens pligter til forpligtelse. Giddens fastholder, at der er og bliver en snæver sammenhæng mellem tillid og personlighedsudvikling, men en egentlig tillid forudsætter nu, at man "kaster sig ud i forpligtelse – en art 'tro', som ikke kan reduceres" (Giddens 1996, 31). På den måde får forpligtelsen afgørende betydning i forhold til både den ontologiske sikkerhed og det rene forhold. Hvad angår den ontologiske sikkerhed udspringer

forpligtelsen ifølge Giddens i det store og hele af det ubevidste: "Tillid, håb og mod har alle en forbindelse til denne forpligtelse" (1996, 52). Forpligtelsen kan i god forstand sætte grænser for den enkeltes jagt efter selvudfoldelser, og som gør, at et intimt forhold kan opretholdes (1996, 200). Også det rene forholds tillid forudsætter forpligtelse, idet et rent forholds tillid etableres som en forpligtelse over for både forholdet som sådan og over for den eller de involverede parter (1996, 16). Det er vel at mærke en frivillig forpligtelse (1996, 217). Set i dette perspektiv er det ikke tilfældigt, at Giddens kalder tillid for et "beskyttelseshylster" eller en kappe af tillid (1996, 153), og at Giddens som Hattie benytter vaccination som billede på tillidens status for mennesket. For dem falder tilliden ikke ned fra himlen, som et givet vilkår for den menneskelige tilværelse.

Løgstrup har en helt anden forståelse. Idet han skifter pligt ud med ansvar, bliver der for ham en afgørende forskel på at være "ansvarløs" og at være "pligtforsømmende". At være pligtforsømmende betegner kun en karaktersvaghed og omfatter ikke hele personen. Men i det øjeblik, hvor man er ansvarløs og bringer andre mennesker i forlegenhed eller sågar ulykke, er det hele personen, der er genstand for fordømmelse, og tilliden til vedkommende er borte.

Ansvarligheden og hermed tilliden til en anden er imidlertid ikke sådan lige til at bestemme. Pligter kan så nogenlunde overskues, mens det står "mere hen i det uvisse, hvad ansvaret kan føre med sig" (Løgstrup 2014, 57). Pligter kan man i mere snæver forstand så at sige blive færdige med og få overstået, fordi de er mere velafgrænsede og præcist definerede. Ansvaret kan man derimod kun vedvarende arbejde sig længere og

længere ind i uden at kunne færdiggøre det, da ansvaret ikke rummer en præcis afgrænselighed. Men, selv om ansvaret er bestemmelsesløst, er det dog ikke betydningsløst, og den ansvarlige bindes mere og mere.

For Giddens bliver den slags bindinger ikke relevante. Han gør opmærksom på, at kærlighedsaffærer og personlige bånd mellem mennesker kan brydes og konkluderer: "Tilliden er altid ambivalent i moderne intimitetsrelationer, og muligheden for adskillelse er mere eller mindre altid til stede" (Giddens 1994b, 124). Tilliden bliver til en form for eksistentielt værktøj. I modsætning til tidligere, hvor den grundlæggende tillid blev anset for givet i slægtsskabsforhold, skal der nu "træffes aftale og købslås om tilliden, og spørgsmålet om forpligtelse er lige så stort et problem som i seksuelle forhold" (1994, 99). Rettigheder og forpligtelser sættes på samme niveau. Derfor kan en forpligtelse blive ensbetydende med at "lade sig fange i en fælde" (1994, 153). Alligevel fastholder Giddens som Løgstrup, at tillid forudsætter ansvar, for ellers kan man ikke stole på hinanden. Giddens kalder det "en 'kredit-givning' der ikke kræver konstant revision", men som dog kan være åben for "lejlighedsvis inspektion":

At blive anset for pålidelig af sin partner er en anerkendelse af personlig integritet, men i en ligeværdig ramme er en sådan integritet også ensbetydende med at man røber sine grunde til at handle som man gør, hvis man bliver bedt om det – og faktisk også ensbetydende med at have gode grunde til at foretage en hvilken som helst handling der vedrører den andens liv (Giddens 1994, 187).

Religion angår på denne måde det betydningsfulde og tillidsvækkende før i livet, det der allerede er, **og i den forstand er det religionsfilosofisk betragtet nærliggende at sige, at religion er tillid!**

Løgstrup konkluderer ud fra de samme præmisser det stik modsatte. Varetagelsen af ansvarets betydning implicerer for ham et opgør med opfattelsen af ansvaret som ren og skær imødekommenhed:

For det er meget muligt, at her som overhovedet i ethvert ansvarsforhold ens ansvar for den anden kan bestå i at gøre det modsatte af det, som den anden ønsker af mig og måske finder er mit ansvar (Løgstrup 2014, 57).

Dette medfører til gengæld et krav om skærpet opmærksomhed over for forvaltningen af den magt, der samtidig gør sig gældende i et ansvarsforhold. Ansvarlighedens herkomst ligger således for Løgstrup i en tillid, hvor man værner om og tager vare på den andens liv. Det er derfor, at Løgstrup, når han taler om skole, ikke reducerer skolens formål til rettigheder og pligter. Skolens væsentligste formål er varetagelsen af bl.a. ansvar og tillid. Det kalder Løgstrup med ét ord

tilværelsesoplysning: "Uddannelse er i skolen et afkast som tilværelsesoplysningen giver" (Løgstrup 2014, 120). På den måde bør skolen være et mønstergyldigt eksempel på, hvordan det i dag ellers gennemrationaliserede undervisningssystem bæres af en tillid, som ikke selv lader sig rationalisere (Bugge 2014, 69). For mere konkret at finde ud af, hvordan en sådan tilværelsesoplysning kan forstås, vil vi inddrage Gert Biesta, der som Hattie er uddannelsesforsker.

Tillid uden grund og med ansvar – Gert Biesta

Biestas forståelse af uddannelsesproblematikken tager udgangspunkt i, at man selvfølgelig godt som Hattie kan putte en uddannelsesproces ind i fine kasser, da alle involverede parter godt ved, hvad deres rolle er, og det er grunden til, at der findes "læringskontrakter, læringsansvar, kontrol osv." (i det flg. Biesta 2012, 35f). Men for Biesta er der altid en risiko ved læring. Måske lærer man ikke alt det, som

både én selv og uddannelsessystemet tilstræber, på trods af alle læringsredskaberne. Men det er ikke det afgørende for Biesta. Risikoen er, at man både lærer noget, man ikke kunne forestille sig, man gerne ville have lært, og "at man lærer noget, man ikke ville have lært – noget om sig selv, for eksempel". Pointen ved enhver form for læring er, at der altid er en risiko for, at læringen påvirker én, at læringen forandrer én. "Det betyder, at uddannelse kun kan begynde, når den lærende er villig til at løbe en risiko". Biestas kobling til tillid viser sig, idet forudsætningen for at tale om risiko på denne måde i et uddannelsesforhold forudsætter tillid:

Hvorfor hænger risiko og tillid sammen? Det er fundamentalt set, fordi tillid handler om de situationer, hvor man ikke ved og ikke kan vide, hvad der vil ske. Tillid er i sig selv uden grund, for hvis den ikke var, hvis man vidste, hvad der skulle ske eller hvordan den person, man var

Det er en værdi-diskussion, som ikke kan reduceres til et spørgsmål om effektivitet, og den helt afgørende værdi er tillid, hvor et ansvar ikke kan reduceres til et kontraktforhold.

nødt til at udvise tillid overfor, ville agere og reagere, ville der slet ikke være brug for tillid (Biesta 2012, 36).

Hvis tillid ikke var uden grund, ville tillid kunne erstattes af beregninger. Men tillid er for Biesta uberegnelig uden at være blind. Tilliden giver plads til, at der altid og ikke tilfældigvis er et risikomoment ved uddannelse. Hvis man benægter eller afviser, at der grundlæggende er involveret risiko i uddannelse, ser man bort fra en afgørende dimension af uddannelse og reducerer den til læring.

For Biesta handler det netop ikke kun om tillid som en risikabel betingelse i en læringsoptik. Han ser også nærmere på, hvad læring i sig selv implicerer. Og her er det hans grundtese, at den uddannelsespolitiske misere er, at man har udskiftet ordet uddannelse med læring, fordi læringsbegrebet ikke som uddannelse giver plads til at diskutere, hvad det "gode liv" er.

Biesta nævner ikke som Hattie blot det "gode liv" i forhold til uddannelse, han gør derimod opmærksom på, at det

fra 1980'erne er blevet vanskeligere og vanskeligere at stille spørgsmål om, hvad god uddannelse er. Derfor er hans ønske at udvikle et sprog, et vokabularium, som kan komme med spørgsmål til og svar på, hvad god uddannelse er. På den måde vil han ikke kun påvise, hvorfor det er blevet vanskeligt at sige, hvad god uddannelse er, men også at komme med forslag til måder at tale på, der kan give spørgsmålet om, hvad god uddannelse er til for en mere fremtrædende plads (Biesta 2011, 8). Problemet er, at der er udviklet et sprog, et læringssprog, der er blevet så dominerende de sidste år, at det er blevet vanskeligt bare at stille spørgsmålet om, hvad god uddannelse er. Ordet læring har erstattet ordet uddannelse i både den uddannelsespolitiske og forskningsbaserede tænkning. Det har enorme konsekvenser:

Undervisning er blevet omdefinert til at betyde støtte til eller facilitering af læring, ligesom uddannelse nu ofte beskrives som det at sørge for

læringsmuligheder og oplevelser. Elever og studerende er blevet til de lærende (Biesta 2012, 27).

Dette giver selvfølgelig en række gode muligheder for at udvikle evidens- og effektivitetsformer via målinger og statistikker. Hatties hovedværk *Visible Learning* er med dens hundredevis af eksempler, hvor alt vurderes ud fra målinger som eneste kriterium, det ultimative eksempel herpå. Men det er for Biesta ikke f.eks. statistikker i sig selv, der er problemet. Det afgørende problem opstår først i det øjeblik, at universitetet, skolen, læreren eller eleven skal stå til ansvar for at leve op til disse kriterier. Derfor bliver det afgørende ord for Biesta som for Løgstrup ansvar.

I artiklen "Uddannelse, ansvarlighed og den etiske fordring: kan det demokratiske ansvarlighedspotentiale genvindes?" (Biesta 2004), forholder Biesta sig direkte til Løgstrups forståelse af ansvar, men gør det hovedsagelig via Baumans læsning af Løgstrup og Levinas i Baumans Postmodern Ethics (Bauman

Tillid – et arbejdsværktøj eller et livsvilkår?

1993). I senere artikler og bøger udfolder og fasttømmer Biesta sin forståelse af ansvar ved at skelne mellem de to ord for ansvar, som findes på engelsk: *accountability* og *responsibility*. Begge ord handler om ansvar, men med de to forskellige engelske ord kan det præciseres, hvad problemet er, og hvad der kan gøres ved problemet.

Biesta gør opmærksom på, at ordet ansvar i betydningen *accountability* oprindeligt kun refererede til finansiel dokumentation, og idet der i dag kræves *accountability* af en undervisningsinstitutions ledelse, betyder det, at den skal være i stand til at aflægge et regnskab, som kan underkastes revision og det vil bl.a. sige komme med evaluerbare redegørelser for alt (Biesta 2011, 63). Paradokset med denne form for ansvarlighed er, at når den har bredt sig, bliver alle former for ledelse forvandlet til kontrolinstanser, og hele uddannelsesverdenen reduceres til et stort system, som kræver en gennemskuelig struktur. På den måde kommer ordet *accountability* fuldtud til at betyde at stå til ansvar. Eller som Biesta skriver, bliver denne form for ansvars naturlige følge kvalitetssikring (64).

Helt anderledes forholder det sig med det andet engelske ord for ansvar: *responsibility*. Det betyder også ansvar, men implicerer ansvarsfølelse; *it is your responsibility*, det er (på) dit ansvar; det er du ansvarlig for. Og det betyder især *to take responsibility*, dvs. at tage ansvar i stedet for at stå til ansvar. Det flytter fokus fra processers effektivitet og virkningsfuldhed til det langt mere vanskelige normative og politiske spørgsmål om skolens formål – for nu at bruge Løgstrups udtryk. Og det er en værdi-diskussion, som tager udgangspunkt i, at lærere og uddannelsesinstitu-

tioner i sig selv har værdi, og ikke blot er leverandører af offentlige serviceydelser. Spørgsmålet er ikke kun, hvad der virker, men også hvad der er ønskværdigt (48). Det er en værdi-diskussion, som ikke kan reduceres til et spørgsmål om effektivitet, og den helt afgørende værdi er tillid, hvor et ansvar ikke kan reduceres til et kontraktforhold. Som Biesta skriver, vil overholdelsen af regler, hvor samvittighedsfuldt det end gøres, aldrig kunne fjerne ansvarligheden i betydningen *responsibility* (74).

Afsluttende

Vi har bevæget os fra en synlig og begrundet tillid med Hattie over de rene forhold hos Giddens, som kendetegner den moderne tillid, og via Løgstrup funderet tilliden ontologisk og religiøst frem til en tillid uden grund med Biesta. Hattie er fortrinsvis optaget af "tiltro" og "tillid til", fordi hans grundforståelse er baseret på en synlig læring – eller med et andet populært ord: evidens. Hermed opstår der en form for overensstemmelse mellem det, der skal læres og læringsprocessen, og det giver tillid i betydningen sikkerhed. Spørgsmålet er derfor, om det ikke mere handler om tjeklister end om tillid. Det må hos Hattie i hvert fald ikke føre til, at teorier for lærerne fører til, at de "dikterer handling, selv når evidensen for deres virkning ikke støtter netop disse teorier (og så bliver opretholdelsen af teorierne nærmest en religion)" (Hattie 2015, 28). Det kan Hattie have ret i, for religion kommer af *religare*, der betyder "at binde fast", og så er det afgørende slet ikke en teori om tillid, men det handler snarere om at få øje på tilliden, dvs. det, der binder mennesker sammen. Derfor forsøger Løgstrup at udfolde en fænomenologisk og ontologisk forståelse af tillid, som

funderer tilliden. Hermed forsvinder alle muligheder for at indkapsle mennesker i et system, hvor sikkerhed kan blive den afgørende styringsfaktor. På den måde er Løgstrups forståelse af tillid også et opgør med Giddens rene forhold, som er baseret på en forpligtelse. Hvis Bauman har ret, er Giddens rene forhold endda med til at underminere muligheden for sociale forandringer, fordi tankegangen er baseret på en radikal individuel autonomi og valgfrihed, som ikke vil tage fat i og løse eksistensens problemer, men føre til "megen elendighed, smerte og menneskelig lidelse samt et stadigt voksende antal knuste, kærligheds- og udsigtsløse liv" (Bauman 2009, 118f og f.eks. 1995, 89f).

Konkluderende kan det siges, at videnskabeligt forstået er tillid et redskab, som påvist med Hattie og Giddens, mens tillid ontologisk og/eller religiøst forstået er et vilkår, som påvist med Løgstrup og Biesta. Hvis Løgstrup og Biesta har ret, må tillid ikke blandes sammen med tryghed, sikkerhed og lignende, for det peger mere i retning af metode, system og hermed en måske faglig effektivitet, men personlig passivitet i stedet for en udfordrende og krævende aktivitet. At stoppe op ved Hatties forståelse af tillid er u-ansvarligt. At stoppe op ved Giddens forståelse er en god begyndelse. At tænke videre med Løgstrups eller Biestas forståelse er risikabelt. ♦

REFERENCER

- Bauman, Zygmunt (1993): *Postmodern Ethics*, Blackwell, Oxford.
- Bauman, Zygmunt (1995): *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*, Blackwell, Oxford.
- Bauman, Zygmunt (2009): *Flydende modernitet*, Hans Reitzel, Kbh.
- Biesta, Gert J.J. (2004): "Education, accountability, and the ethical demand: can the democratic potential of accountability be regained?", *Educational Theory*, vol. 54, number 3, s. 233-250.
- Biesta, Gert J.J. (2011): *God uddannelse i målingens tidsalder*, Klim, Aarhus.
- Biesta, Gert J.J. (2012): *Læring retur – Demokratisk dannelse for en menneskelig fremtid*, Unge Pædagoger, Kbh.
- Biesta, Gert J.J. (2014): *Den smukke risiko – i uddannelse og pædagogik*, Klim, Aarhus.
- Bugge, David, red. (2014): *Løgstrup & skolen*, Klim, Aarhus.
- Giddens, Anthony (1994): *Intimitetens forandring*, Hans Reitzel, Kbh.
- Giddens, Anthony (1994b): *Modernitetens konsekvenser*, Hans Reitzel, Kbh.
- Giddens, Anthony (1996): *Modernitet og selvidentitet*, Hans Reitzel, Kbh.
- Giddens, Anthony (2012): *The Third Way and its Critics*, Polity Press, UK.
- Hattie, John (2009): *Visible Learning*, Routledge, London and New York.
- Hattie, John (2015): *Synlig læring – for lærere*, Dafolo, Frederikshavn.
- Løgstrup, K.E. (2010): *Den etiske fordring*, Klim, Aarhus.
- Løgstrup, K.E. (2014): *Etiske begreber og problemer*, Klim, Aarhus.
- Løgstrup, K. E. (2014): "Skolens formål", *Løgstrup og skolen*, red. David Bugge, s. 117-130, Klim, Aarhus.
- Løgstrup, K.E. (2015): *Skabelse og tilintetgørelse. Metafysik IV*, Klim, Aarhus.
- Wekre, Erik (2011): *Operation Snehvide*, Modtryk, Aarhus.